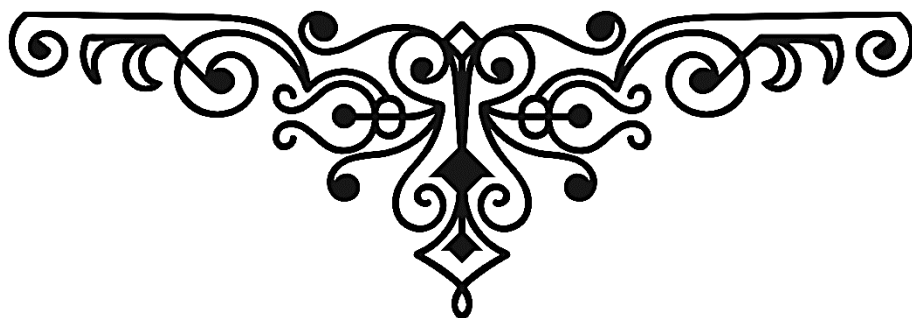

ОРЗУЛАРГА

ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

Тошкент –2022
“FAN ZIYOSI” нашриёти

UO'S: 432.684.24
КБК: 84.5. (5У36)

ОРЗУЛАРГА ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

– Тошкент: «Fan ziyosi» нашриёти, 2022. – 360 бет

Масъул муҳаррир:

Ў.М.Абилов – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси профессори, фалсафа фанлари доктори

Тузувчилар:

С.Д.Норқулов – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси мудир, фалсафа фанлари доктори

Ш.А.Искандаров – Тошкент тиббиёт академияси Ижтимоий фанлар кафедраси доценти

Такризчилар:

Б.О.Тўраев – фалсафа фанлари доктори, профессор

Ў.Ғ.Тилавов – фалсафа фанлари доктори, профессор

Ушбу китоб йирик олим, фалсафа фанлари доктори, профессор, Турон фанлар академияси академиги Норқулов Дўстмурод Тошпўлатович таваллудининг 70 йиллиги муносабати билан тайёрланган.

Китобдан Дўстмурод Норқуловнинг дўстлари, шогирдлари ва бошқа яқин инсонлари томонидан профессорнинг ҳаёт йўли, етук олим, устоз сифатидаги ҳамда чин инсонийлик жиҳатлари ҳақида ёзилган мақола-эсселари, шунингдек, юбилей муносабати билан ўтказилган илмий-амалий анжуман иштирокчиларининг соҳа йўналишлари бўйича илмий мақолалари жой олган.

ISBN 978-9943-747-67-8

© «FAN ZIYOSI» нашриёти, 2022

10. Сирожиддинов Ш. XV-XVI асрлар тарихий ва тазкира-эсдалик асарларида Алишер Навоий ҳаёти ва фаолияти талқини. - Самарқанд: Зарафшон, 1997;
11. Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2011.
12. Толстов С.П. Беруний ва унинг замони //Беруний - ўрта асрнинг буюк олими. (Беруний вафотининг 100 йиллигига бағишланган мақолалар тўплами). - Тошкент: ЎзССР Фанлар Академияси нашриёти, 1950. 248б.
13. Хондамир. Хабиб ус-Сияр.-Т.: Фан, 2012. 206б.
14. Хрестоматия по истории Древней Греции (под ред. Д.П.Каллистова). - М.: Мысль, 1964.
15. Ҳофиз Таниш Бухорий. Абдуллонома. (1 – 2 китоблар). – - Т.:Шарқ, 1999-2000.;
16. <http://temurtuzuklari.uz/uz/pages/honour>

ОНГ МОҲИЯТИ ҲАҚИДА ҚИСҚАЧА МУЛОҲАЗА

Сухроб Норқулов - *ТТА Ижтимоий фанлар кафедраси мудири, фалсафа фанлари доктори*

Онг – жамият тараққиётининг маҳсули ҳисобланади. “Онг – ақл, тафаккур, фалсафадаги марказий категориялардан бири”²². У фақат кишиларнинг ҳамкорликдаги фаолиятлари, уларнинг меҳнат ва ўзаро мулоқоти жараёнида келиб чиқади ҳамда ривожланади. Бу жараёнларга киришиб, одамлар тегишли тарздаги тасаввурлар, қоидалар, нормаларни ишлаб чиқадилар. Булар эмоционал бўёқлар билан бирга, инъикоснинг ўзига хос шакли сифатида онгнинг мазмунини

---

²² Фалсафа. Қомусий луғат. – Тошкент: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти”, 2004. – 314 б.

ташкил этади. Ижтимоий ишлаб чиқариш амалиётининг тараққиёти, жисмоний ва ақлий меҳнатнинг бир-биридан ажралиши онгнинг “ишлаб чиқариш” соҳасининг ҳамда шаклларининг ажралишига олиб боради (ахлоқ, дин, санъат, фан ва бошқалар).

Шундай қилиб, онг инсоннинг маънавий ҳолати, унинг воқелик билан ўзаро муносабатларини назорат қилиш ва бошқаришнинг намоён бўлиш шаклларини ҳосил этади, уларнинг бирлигини таъминлайди ҳамда бир бутунликда таҳлил қилишда бошланғич фалсафий тушунча сифатида майдонга чиқади.

Маълумки, “онг – воқеликнинг инсон миясида мақсадга мувофиқ, фаол, мазмунли инъикос этиши”²³. Инъикос шакллари келиб чиқиши ва ривожланишидаги ҳаракатлантирувчи, белгилаб берувчи омилларни атрофимиздаги воқелик билан ўзаро муносабатлари ва ўзаро таъсирининг ўзига хос турларидан қидирмоқ керак. Бу тизимларнинг борлиқдаги тури қандай бўлса, уларнинг оламга киришувининг зарурий воситаси ва шароитлари сифатида майдонга чиқадиган инъикос шакллари ҳам шундай бўлади. Информацион инъикос ўзини ўзи сақлаш ва қайта ишлаб чиқаришга қодир бўлган тирик организмларда, психик инъикос ташқи дунёга йўналтирилган фаолиятни амалга ошириш ва шу муносабат билан пайдо бўладиган вазифаларни фаол ҳал қилишга қодир бўлган ҳайвонларда келиб чиқади. Инъикос шаклларини таҳлил қилишга бу фалсафий – методологик ёндашув ўзидан олдинги инъикос шаклларидан қатъий назар сифат жиҳатидан фарқ қилсада, инсон онгига ҳам тааллуқлидир.

Онгга тадбиқан бу ёндашув шуни билдирадики, инсоннинг оламда борлиги, шу олам билан ўзаро таъсири

---

²³ Тураев Б.О. Борлиқ (фалсафий таҳлил). – Самарқанд-Тошкент: Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази, 2022. – 213 б.

усули онгнинг қайси тизим ичида пайдо бўлиши ва ривожланишини изоҳлашда ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Шундай сифатда амалиёт, воқеликка, атроф-муҳитга, ижтимоий муҳитга, ўз-ўзига, ҳаёт фаолияти шаклларига амалий ўзгартирувчилик фаолиятини тадбиқ этади, инсон ўзининг “ноорганик танаси”, “иккинчи табиат”, ишлаб чиқариш қуроллари ва воситалари, яшаш муҳитининг ўзига хос шаклини яратади, мулоқот ва ижтимоий ташкиллашув шаклларини вужудга келтиради, қисқача қилиб айтганда, маданиятни яратади. Мана шу яратувчилик тажрибаси ҳайвонлар инъикос шаклларидан фарқ қилувчи ижтимоий жиҳатдан ривожланган инсон онгининг мазмунини ташкил этади.

Онгнинг келиб чиқиши, энг аввало, кишиларнинг амалий ўзгартирувчилик ижтимоий фаолияти асосида маданиятнинг шаклланиши, инъикосининг алоҳида турлари воситасида шу фаолиятнинг меъёрини мустаҳкамлаш кўникмаларини, усулларини қайд қилиб бориш зарурати билан боғлиқ. Бу кўникмалар, усуллар, меъёрлар инсоннинг ўзига хос фаолияти ижтимоий табиатга эгаллиги ҳамкорликда, жамоавий фаолиятида ҳосил бўлиши, амалга ошириши ва қайта тикланиши туфайли уларни мустаҳкамловчи инъикос шакллари ҳам доимий, худди шундай ижтимоий характер касб этади, ўзига хос “жамоавий тасаввурлар” сифатида вужудга келади. Ҳамкорликдаги амалий ҳаракатлар, юриш-туриш нормалари, кўникмаларини қайд қилиш доимо инсонларнинг маълум мулоқоти, уларнинг кооперациясини тақазо қилади. Бу мулоқот, кооперация у ёки бу тарзда маданиятнинг тажрибаси акс эттириладиган инсон тасаввурлари мазмуни таркибига киради. Кишилар ўз индивидуал психикасида “жамоавий тасаввурлар” мазмунини мужассам этади, зеро, улар ҳамкорликдаги фаолиятда реал иштирок қиладилар.

Индивидуал ҳаракатларнинг маданият шаклланиши ва

қайта ишлаб чиқариши бўйича ҳамкорликдаги жамоавий фаолиятга бундай жалб қилинганлигида инсон онги ижтимоий табиатнинг асослари мавжуддир. Индивидуал психикага ижтимоий таъсир, унинг ижтимоий онга бирикувининг мавжудлиги ва шунинг асосида индивидуал инсон онгига бирикувнинг шаклланиши нафақат инсонлар томонидан ижтимоий онг нормалари ва тасаввурларининг оддий, пассив ўзлаштирилиши, балки уларнинг реал ҳамкорликдаги фаолияти, шу фаолият жараёнида мулоқотнинг аниқ шаклларига фаол киришувдан иборат. Маълум изчиллик ва таркибга эга бўлган ҳамкорликдаги фаолиятга бундай киришув индивидуал фаолиятни йўналтиради.

Онгда ҳамкорликдаги фаолият режаси, унинг бир бутунлигининг мустаҳкамлаши, қайд қилиниши ҳамкорликдаги фаолиятнинг ишлаб чиқилган усулларини изчил тарзда яратишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Ижтимоий жиҳатдан ривожланган инсоннинг ташқи табиий ва ижтимоий оламга, ўз-ўзига муносабатини бошқарувчи, дастурлаштирувчи маълум тасаввурлар онг, меъёр ва қоидалар тарзида мустаҳкамланмаса, бир авлодга мансуб кишиларнинг ҳамкорликдаги фаолияти ҳамда маданият тажрибасини иккинчи бир авлодга узатиш мумкин эмас. Онг – инсоннинг маданият шакллари яратиш ва ривожлантириш бўйича жамоавий ҳамкорликдаги фаолиятини дастурлаштириш шарти сифатида майдонга чиқади. У инсоният томонидан тўпланган тажрибани тиклаб, схемалари “матрицалари”ни ишлаб чиқиб, инсоният хотираси функциясини бажаради.

Инсонни ҳаётий фаолиятини онгли тарзда дастурлаштириш шунини тақозо қиладики, инсон муаммовий вазиятга маданиятнинг, мулоқотнинг ишлаб чиқариш, ахлоқий, билиш ва ҳоказо тажрибалари мустаҳкамланган, акс эттирилган онг меъёрларини ҳисобга олган ҳолда ёндашади.

Инсон бу вазиятни у ёки бу меъёр нуқтаи назаридан, уларнинг ташувчиси сифатида майдонга чиққан ҳолда баҳолайди ва қараб чиқади. Вазиятга баҳо беришни амалга ошира бориб, инсон ўзининг воқеликка муносабатини қайд қилиш ва шу билан бирга ўзини шу муносабат субъекти сифатида ажратишга, ўзини шу тахлитда англашга мажбур. Маълум вазиятга нисбатан мавқеининг бундай қайд қилиши инсоннинг ўзини шу мавқеининг ташувчиси сифатида ажратиши, шунга тегишли тарздаги фаол муносабати онгнинг, инъикоснинг ўзига хос шакли сифатидаги характерли қиррасини ташкил этади. Онг субъекти унга таъсир қилувчи омиллар орқали вазиятга киришади, у бу вазиятга “ташқаридан” муносабатда бўлишга, вазият доираларини, ушбу вазиятда ўзининг мавқеи ва имкониятларини белгилаб, объектнинг кенгроқ томонларини қараб чиқишга қодирдир.

Вазиятга “ташқаридан” муносабатда бўлиш ва уни тадқиқотнинг кенгроқ контекстига киритишнинг бундай имконияти воқеликни акс эттиришнинг шакли сифатида онгнинг асоси ҳисобланади. Бу асос инсон билан оламнинг реал амалий ўзгартиришдаги ўзаро таъсирининг ўзига хослигига таянади. Мана шу ўзаро таъсир асосида ва жараёнида инсон табиатга муносабатнинг биологик бевоситалиги, “экологик қашшоқлик” билан биологик қўшилиб кетишни бартараф этади ва ўзи яратган маданият орқали воқеликка муносабат воситасини яратади. Мана шундай онгнинг ҳамма амалий – предмети, назарий, бадий, ахлоқий ва ҳоказо турлари учун характерли бўлган инъикоснинг ўзига хос тарзда иккиланиши – бевосита шу вазиятни қайд қилиш ва уни онг умумий меъёри нуқтаи назаридан қараб чиқиш келиб чиқади. Шу билан онг воқеликни мақсадга йўналтирилган ҳолда акс эттириш характерига эга бўлади, унинг меъёр, қоидалари, тасаввурлари доимо ўзида воқеликка маълум муносабатни акс эттиради.

Инсоннинг оламга, мақсадга йўналтирилган фаол муносабатини дастурлаштириб, ўзгартирувчи реал ҳаракатга сафарбар қилиб, онг инсон куч-қудратини бутун тўлалиги ва бойлиги билан қамраб олади; у инсон имкониятларини бойитади, унинг психикасини йўналтиради ва ўзгартиради. Онг меъёр ва тасаввурлари ўзининг келиб чиқиши, мавжуд бўлиш усулига кўра ижтимоий характер касб этади (ҳамкорликдаги ҳаракатни дастурлаштириш функцияси, ижтимоий хотира). Лекин онгнинг шу меъёр билан иш кўриши ва шу меъёр инсон психикасини шакллантиради, фақат ўзи учун хос бўлган олий психик функциялар – тафаккур, хотира, ирода, эмоцияларини ривожлантиради. Психология, маданият тарихи бўйича махсус илмий тадқиқотларнинг далолат беришича, ўзининг келиб чиқиши бўйича ўзини-ўзи бошқаришга индивидуал психик қобилият сифатида ироданинг шаклланиши онгли юриш-туришнинг жамият томонидан ишлаб чиқилган меъёрига амал қилиш қобилиятини тарбиялаш билан боғлиқ. Инсон бошқа одамлар билан ҳамкорликдаги фаолиятга кириб, бу ерда мавжуд жамоавий меъёрга амал қилиб, ташқаридан бевосита аралашувларсиз ўз юриш-туришини бошқариш қобилиятини ривожлантиради. Рационал тафаккур психик фаолиятнинг шакли сифатида оламга “жамият кўзлари” билан қараш ва у ишлаб чиққан абстракция ва тушунчалар воситасида намоён бўлади. Индивидуал психиканинг эмоционал соҳаси – севги, дўстлик, бошқа одамлар билан рақобат, фикр, уят ва ҳоказолар каби ўзига хос инсоний ҳис-туйғулар – инсоният маданияти тараққиёти жараёнида ижтимоий онг, меъёр ва идеаллар таъсирида тарбияланади. Ўзини оламдан шу оламга маълум муносабат элтувчиси сифатида ажратиб, инсон маданий тараққиётининг илк босқичлариданоқ ўз онгида ўзини оламга маълум маънода киритишга эришади.

йўналишлари бўйича илмий мақолалари тўплами	
Д.Т.Норқулов - Вақтинг кетди – нақдинг кетди.....	227
Ў.М.Абилов - Миллийлик ва умуминсонийлик оптимизми.....	236
Б.О.Тураев -Тарихий хотирани тиклашда тарихчилар ҳамжиҳатлигини янада кучайтириш муаммолари.....	244
С.Д.Норқулов - Онг моҳияти ҳақида қисқача мулоҳаза.....	255
Тураев Бахтиёр Оманович -Маънавий меросни ўрганишда синергетик методологиянинг ўрни.....	261
Ш.А.Искандаров - Марказий Осиё арабларининг бола туғилиши билан боғлиқ маросимлари.....	272
В.О'.Ро'зиёв - Internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongi va ma'naviyatiga ta'siri.....	279
Л.Ю.Махмудов - Фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнида ҳуқуқий маданиятнинг ўрни.....	284
М.Абдуллаев - Махтумқули Фироғийнинг инсон моҳияти борасидаги қарашлари.....	288
Р.Р.Сауров - Ходимлар компетентлиги ва институтнинг самарали фаолият юритиши.....	294
О.Бўриев, Ҳ.Тошмуродов - Абу Райҳон Беруний таваллудининг 1050 йиллигига Берунийнинг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асари муҳим этнографик манба сифатида	298
Н.И.Рўзиев - Девону луғатит-туркда халқ табибини сеҳрли ва рационал даволаш усуллари.....	309
Н.Х.Абдурахманова - Ҳуқуқий маданият ва демократия: ижтимоий фалсафий ёндашувлар ва концепциялар.....	313
Х.Очилова - Ўзбекларда белбоғ билан боғлиқ эътиқод ва удумлар (Қашқадарё воҳаси мисолида).....	317
А.А.Азизов - Ўзбек давлатчилигида ҳокимият рамзларига оид айрим мулоҳазалар.....	333
Ғ.Ғ.Утаев - Инклюзив таълимни ривожлантиришда мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимлари.....	344
Ф.С.Умарова – Модернизация нима?.....	348
ХУЛОСА	355

ОРЗУЛАРГА ҲАМОҲАНГ ҲАЁТ

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«FAN ZIYOSI» нашриётига 2021 йил 14 февралда
берилган 308197041-сонли лицензияси
Нашриёт манзили: Тошкент шаҳри, А. Навоий кўчаси, 30 уй.

Times гарнитураси. Босма тобоғи 18,25.
Босишга рухсат этилди 11.11.2022. Буюртма № 56
Қоғоз бичими 60x84 ^{1/16}. Шартли б. т.-18,25.
Адади 300 нусхада.
«Munis design group» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
100170, Тошкент ш. Бўз – 2 мавзеси 17А уй.